

УДК 340

Олексій ЦЕЛЬЄВ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
доцент кафедри загальнотеоретичного правознавства
та публічного права
к.ю.н., доцент
tseliev@ukma.edu.ua
ORCID: 0009-0002-9108-3085

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПРОЦЕСІ НОРМОЗАСТОСУВАННЯ: *PRO I CONTRA*

<http://doi.org/10.23939/law2025.48.487>

© Цельєв О., 2025

Робота присвячена тематиці практичного застосування потенційних можливостей штучного інтелекту в юриспруденції. Зокрема в процесі застосування юридичних норм суб'єктами владних повноважень. Аналізуються випадки, коли виникає потреба в нормо застосуванні, а також стадії нормозастосовного процесу. Через розкриття змісту вказаного процесу, досліджується доцільність використання можливостей штучного інтелекту. Доводиться загальна гіпотеза про доцільність використання можливостей штучного інтелекту тільки на окремих стадіях нормо застосовного процесу. Вказаний висновок базується на порівнянні відомих спроможностей штучного інтелекту з тими завданнями, які виконує будь-який нормозастосовувач. До прикладу, під час збору та аналізу фактичних даних по справі, або ж вибору юридичної норми, прийнятті рішення.

Обґрунтовується висновок про не тотожність спроможностей штучного інтелекту когнітивним здібностям людини. Ця вада стає на перешкоді вирішенню складних справ, там де крім раціональних способів мислення, необхідні суто людські навички. Насамперед відчуття справедливості, інтуїція, переживання за долю людини тощо. Проблеми також можуть виникнути у випадку необхідності заповнення прогалин в нормативному регулюванні, добудові права, сприйнятті юридичної норми у відповідності до простору і часу її застосування тощо. Утім, робиться висновок про можливість використання штучного інтелекту при прийнятті нормозастосовних рішень в окремих, не складних, справах. Так саме, штучний інтелект може бути корисним для оцінки фактичних обставин, та пошуку відповідних норм, прецедентів тощо в різноманітних нормозастосовних процесах, включно з судовими. Між тим, висновується потенційна небезпека використання штучного інтелекту безпосередньо для прийняття рішення по судових справах. Робиться висновок про необхідність пошуку критеріїв, за якими можна виділити категорії справ, рішення по котрим доцільно приймати за допомогою штучного інтелекту. Утім людина повинна завжди бути обізнана з тим хто приймає рішення, та повинна мати можливість його оскаржити.

Ключові слова: оцінка фактичних обставин справи, юридична норма, тлумачення, аргументація, рішення по справі.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій останніх десятиліть продовжує впливати на всі без винятку сфери людської життєдіяльності. Як і будь-який результат еволюційного процесу, цифрові технології мають, з одного боку, полегшувати вирішення повсякденних проблем, а з

другого – надавати можливості для отримання прибутку. Одним із проявів вказаної еволюції цифрових технологій є поява штучного інтелекту (далі – ШІ), який за останні роки завойовує все більшу популярність як серед пересічних громадян, так і в професійній спільноті, надаючи можливість вирішувати широкий спектр завдань у найрізноманітніших сферах життя. Активне застосування ШІ породило не лише можливості, а й окреслило коло проблемних питань, від вирішення яких напряму залежить суспільний прогрес і безпека людини та захист її прав. Нормозастосування за допомогою ШІ відноситься до таких проблемних питань.

Аналіз дослідження проблеми. Праць, які б напряму були присвячені розробленню вказаної проблематики, у вітчизняній доктрині бракує. Дотичні питання, пов'язані з ШІ, у своїх працях розглядали, зокрема, М. Козюбра, Ю. Муравська, В. Баранов.

Важливість цієї нової для людства сфери відносин із ШІ спонукає країни та міжнародні організації формувати норми, які б визначали загальні рамки розвитку та застосування ШІ в повсякденному житті. Одним із таких документів є Закон про штучний інтелект, ухвалений Європейським парламентом у 2021 році. Відповідно до його визначень :

ШІ – це сімейство технологій, які швидко розвиваються та можуть сприяти широкому спектру економічних і соціальних переваг у всіх галузях промисловості та соціальної діяльності. Завдяки покращенню прогнозування, оптимізації операцій та розподілу ресурсів, а також персоналізації цифрових рішень, доступних для окремих осіб та організацій, використання ШІ може забезпечити ключові конкурентні переваги для компаній та підтримувати соціально й екологічно корисні результати, наприклад, у сфері охорони здоров'я, сільського господарства, освіти та навчання, управління інфраструктурою, енергетики, транспорту та логістики, державних послуг, безпеки, правосуддя, ефективності використання ресурсів та енергії, а також пом'якшення наслідків зміни клімату й адаптації до них [1].

Легко помітити, що у наведеній дефініції основний акцент зосереджено на перевагах і можливостях, які відкриває ШІ в сучасному світі, зокрема в економіці та соціальній діяльності, а також на сферах його застосування, серед яких державні послуги та правосуддя.

Мета дослідження. Для мети нашого дослідження більш цікавим є визначення, яке закон надає системі ШІ, а саме: «Система ШІ означає програмне забезпечення, розроблене за допомогою одного або кількох методів та підходів, перелічених у Додатку I, і яке може для заданого набору визначених людиною цілей генерувати такі результати, як контент, прогнози, рекомендації або рішення, що впливають на середовища, з якими воно взаємодіє» [1].

Окрім іншого, із зазначеного випливає, що набори цілей ШІ для генерування результатів визначає людина. Також людина, принаймні на цьому етапі розвитку суспільства, розробляє програмне забезпечення для функціонування ШІ. Наведені зауваження є важливими аргументами для розкриття змісту поняття «штучний», що використовується для позначення досліджуваної цифрової технології. У повсякденному вжитку «штучний» застосовується переважно як протилежність природному, на кшталт штучних квітів, штучного снігу тощо.

Що стосується безпосередньо інтелекту людини, то в основі його розуміння лежать когнітивні функції мозку, завдяки яким людина здатна ухвалювати рішення, діяти автономно, цілеспрямовано, усвідомлено в будь-яких умовах і середовищах [2, с. 53].

Відповідно, слід констатувати, що «штучність інтелекту» є антиподом природного інтелекту людини, з властивими тільки їй здібностями, внутрішнім світом, життєвим досвідом, емоціями, переживаннями, натхненням тощо.

Саме на імітацію цих характеристик і здібностей за допомогою досягнень у сфері інформатики та інших наук націлені всі розробки сучасних моделей ШІ. Сьогодні їхнє практичне застосування досягло неабиякого прогресу в різноманітних сферах людської життєдіяльності. Проте наше дослідження сфокусоване тільки на одній із таких сфер – сфері нормозастосування. Його метою є визначення позитивних та негативних наслідків залучення ШІ до процесів, які відбуваються у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Розгляд можливостей залучення ІІІ до процесів нормозастосування суб'єктами владних повноважень доцільно розпочати з констатації відомого факту: право не існує та не реалізується саме собою. Правова реальність постає лише завдяки відповідній діяльності людей, зокрема з використання правових норм. Ця діяльність наочна і може бути сприйнята іншими як справедлива і корисна, оскільки слугує реалізації прав та інтересів особи. Юридична норма, в якому б джерелі права вона не відображалася, не матиме користі без її втілення у реальному житті тими, кого вона стосується. Інакше кажучи, норма залишатиметься не більш ніж абстрактним явищем доти, доки не відобразиться у правовідносинах між людьми. Тільки тоді можна говорити, що вона почала «жити», виконувати своє призначення. При цьому абстрактний характер норми стає персоналізованим і конкретним, адже починає регулювати (охороняти) реально існуючі відносини, які можуть вплинути і на зміст норми. Проте регулюючі, охоронні й інші властивості норми не завжди можуть бути втілені в життя виключно за бажанням окремої людини.

Ідеться про значний сегмент суспільних відносин, у межах яких реалізація юридичних норм потребує залучення інших осіб, наділених владними повноваженнями. Ці люди, як правило, обіймають відповідні посади в різних організаціях, або ж займаються діяльністю, яка за законом передбачає здійснення владних повноважень. Для зручності далі іменуємо цих людей «владними суб'єктами». У теорії права цей вид реалізації прийнято називати нормозастосуванням, однак еволюція у розумінні цього явища протягом останніх років дає можливість застосовувати інший термін – актуалізація юридичних норм. Нині він є більш вдалим для пояснення суті процесу, який відбувається при вирішенні тієї чи іншої практичної ситуації за допомогою юридичних норм [3, с. 364].

Здебільшого потреба в нормозастосуванні виникає у випадках, коли права й обов'язки сторін не можуть бути реалізовані без ухвалення індивідуально-владного рішення, коли існує спір про право, коли скоєне правопорушення та необхідно визначити міру юридичної відповідальності, коли необхідно встановити наявність або відсутності факту, що має юридичне значення тощо [4, с. 236].

Як уже зазначалося, безпосередньо реалізацією юридичних норм займаються владні суб'єкти. Самі повноваження, їхній зміст, обсяг, мета тощо закріплюються у відповідних нормативних актах. Головним чином вказаними суб'єктами виступають органи та посадові особи сфери публічних правовідносин. Податкові та митні органи, установи Міністерства юстиції України, Антимонопольний комітет України, органи місцевого самоврядування і, безперечно, суди всіх юрисдикцій і рівнів – це далеко не повний перелік суб'єктів владних повноважень, які займаються нормозастосовною діяльністю.

Безпосередньо процес застосування юридичних норм можна поділити на три умовні стадії. Умовні, тому що залежно від складності справи таких стадій може бути більше. Утім, переважно нормозастосовний процес має таку послідовність:

1. Встановлення фактичних обставин справи.
2. Встановлення юридичної основи справи.
3. Ухвалення рішення у справі [4, с. 238].

Кожна з названих стадій передбачає певний алгоритм дій та вимог, який повинен виконати владний суб'єкт перед тим, як перейти до наступної стадії та безпосередньо при ухваленні рішення у справі.

З високою вірогідністю можна припустити, що змістовний порівняльний аналіз зазначених дій і вимог на кожній стадії застосування юридичних норм із відомими можливостями ІІІ дасть відповідь на питання їхньої доцільності, а у разі ствердної відповіді – і на питання меж залучення ІІІ до цього процесу.

Так, будь-який процес нормозастосування починається зі встановлення фактичних обставин справи. Це стосується і ухвалення рішення щодо прийняття чи звільнення з роботи працівника. Так само зі встановлення фактичних обставин справи розпочинається розгляд справи в суді. В останньому випадку зазначена стадія передбачатиме окрему процедури збору, дослідження доказів, з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами тощо. Схожий процес відбуватиметься і під час розгляду будь-якої справи, яка стосується притягнення до відповідальності та яку вирішують компетентні суб'єкти владних повноважень. Доказами в судовій справі є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутності обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення

учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (ст. 76) [5]. Слід нагадати, що в судовому процесі здебільшого доказами, окрім письмових, речових чи електронних, є висновки експертів, показання свідків тощо.

Чи може буди застосовано можливості ШІ на зазначеній стадії нормозастосовного процесу? Враховуючи загальновідомі можливості ШІ обробляти велику кількість інформації, здійснювати пошук і верифікацію витребуваної інформації тощо, відповідь може бути ствердна. ШІ можна запрограмувати на збір фактів, і він може допомогти у з'ясуванні фактичних обставин справи. У нескладних справах нормозастосування, на кшталт фіксації перевищення швидкості й ідентифікації порушника, вже давно залучається ШІ, як мінімум на стадії аналізу фактичних даних. Чи буде ШІ також ефективним у судовому процесі? Опосередковано про застосування таких можливостей ШІ при здійсненні правосуддя вказується у зазначеному вище Законі про штучний інтелект (*Artificial Intelligence Act*) [1]. Утім, чи в усіх випадках нормозастосування це дасть бажаний результат. Чи може ШІ, до прикладу, оцінити фактичні обставини справи, спираючись на покази свідків? Питання відкрите.

На наступній стадії нормозастосування відбувається пошук норми, яку необхідно застосувати до попередньо встановлених фактичних обставин справи. Зміст юридичної норми, яку планується застосувати для ухвалення рішення, порівнюється з наявними фактичними обставинами справи. Це кропіткий інтелектуальний процес, пов'язаний із пошуком аргументованої відповіді на умовні запитання: «Чи існує юридична норма, дотична до наявних фактичних обставин, або потрібно шукати норму в іншому джерелі права»? Якщо юридична норма існує, додатково треба уточнити: «Чому саме за таких обставин повинна бути застосована саме ця, а не будь-яка інша юридична норма?». Залежно від конкретної ситуації, запитань, які потребують відповіді, може бути значно більше.

На цій стадії можуть бути виконані різні дії, які стосуються як додаткової оцінки фактичних обставин, так і самої юридичної норми. Перевіряється її чинність, дія в часі, просторі та за колом осіб, здійснюється тлумачення норми, пошук додаткових чи допоміжних джерел права, пов'язаних із нормою та існуючою практикою її застосування. Під час цього процесу одні норми, які планувалися до застосування на початковій стадії, можуть поступитися іншим, як більш доцільним до фактичних обставин. А зміст самої норми, завдяки тлумаченню, може зазнати уточнень, добудови. У складних випадках відсутності дотичної норми може відбуватися пошук аналогій в інших законах або ж застосування додаткових правових інструментів (принципів, практики, прецедентів, доктрини тощо). Фактично на цьому етапі проявляється сутність терміна «актуалізації норми», яка полягає у пристосуванні її змісту до фактичних обставин і відносин, що є динамічними за своєю суттю і можуть бути іншими, ніж передбачає буквальный текст норми.

У цьому процесі на перший план виходить мистецька складова права. Така змістовна актуалізація здебільшого відбувається у судовому процесі. Суд, враховуючи безліч нюансів реального життя, забезпечує динаміку юридичної норми, яка повинна відповідати вимогам часу.

Як зауважує М. Козюбра: «Мистецтво нормозастосовувача якраз полягає в пристосуванні норми до цих змінюваних відносин. Без такого пристосування нормативне регулювання втрачає свій сенс, оскільки воно полягає саме в його постійній актуалізації, тобто адаптації до відносин, що розвиваються. Механічне, шаблонне підлаштовування обставин справи під букву закону (іншого нормативного акта) не узгоджується з ідеальним виміром права, суперечить його духу» [3, с. 364].

Інакше кажучи, нормозастосовувач, який сповідує сучасне непозитивістське праворозуміння, повинен відмовитись від концепції всеохоплення юридичними нормами всіх можливих практичних ситуацій. Реальне життя набагато складніше й динамічніше, ніж може собі уявити найпрогресивніший законодавець.

Утім, необхідно зробити ремарку. Сказане вище передусім стосується нормозастосування або ж актуалізації норм у судовому процесі або ж у процесах, які за своєю суттю подібні до нього. Маються на увазі різноманітні комерційні арбітражні процеси, третейські суди тощо. У простіших випадках від нормозастосовувача здебільшого (можуть траплятися винятки) не вимагається пристосовувати норму до динамізму суспільних відносин. Достатньо її правильно визначити. До прикладу,

ситуація з перевищенням швидкості. Зафіксувавши перевищення допустимої швидкості й ідентифікувавши порушника, ШІ може без особливих зусиль визначити юридичну норму, яку треба застосувати в такому випадку. Можна навести й інші, відносно прості, фактичні обставини справи, де немає спору, у яких ШІ може стати у пригоді для пошуку відповідної юридичної норми. Наприклад, під час проведення деяких дозвільних процедур достатньо перевірити наявність повного пакету необхідних документів.

Міркуючи про можливість залучення ШІ в більш складних випадках, до яких слід віднести розгляд справ у суді, слід зупинитися на особливостях тлумачення або ж на інтерпретації юридичної норми, без яких процес вибору неможливий. Сьогодні, на відміну від радянського чи пострадянського періоду, де основним завданням інтерпретатора було виявити волю законодавця або ж «зміст державної волі» [6, с. 403], яка відображена в нормі, цей процес зосереджується переважно на «розумінні» [7, с. 93]. У цьому понятті відбивається центральна проблема окремого вчення про тлумачення – герменевтики.

З античності і до наших часів герменевтика, увібравши найкращі досягнення філософії, теології та юриспруденції, досліджує розуміння правових текстів і правової реальності. Розуміння, хоча і спирається на буквальний текст юридичної норми, але далеко не обмежується ним. У цей процес залучені як правові, так і позаправові категорії та чинники. Розуміння досягається тільки в тому випадку, коли воно не відриває текст від самого життя, з усіма його проблемами і досягненнями.

М. Козюбра зазначає: «Розуміння – це не так адекватне відтворення дійсності, притаманне пізнанню в природничих науках, як вміння зануритися у духовний світ явищ і процесів, розкривати їх внутрішні сутнісні властивості, зв'язки і залежності між вже відомими властивостями об'єкта і його новими властивостями, зумовленими рухом об'єкта у просторі і часі; давати відповіді на нестандартні запитання, що виникають в дійсності; застосовувати на практиці словесно сформульовані принципи; зрештою, виражати словами те, що досягнене розумом. У розумінні найвиразніше проявляються світоглядні позиції, ціннісні установки суб'єкта, його моральні і політичні погляди, ментально-цивілізаційні особливості і стиль мислення. Інакше кажучи, розуміння завжди має особистісно-екзистенціальний характер. Зрозуміти – означає встановити зв'язок між тим, що є зовнішнім для суб'єкта освоєння дійсності і внутрішнім, індивідуально-особистісним» [3, с. 376]. Як бачимо, у здійсненні процесу розуміння важливу роль відіграють не тільки завдання, які вирішуються, а й якісні характеристики самого інтерпретатора, його ціннісні установки та уявлення. Без них «проникнути в текст сам по собі», або досягнути «розуміння автора краще, ніж він сам розумів себе» [7, с. 111], неможливо.

У зв'язку з наведеним, повертаючись до поставленого питання залучення ШІ у процес вибору юридичної норми, слід констатувати виникнення додаткового запитання. А саме: «Чи здатне сучасне програмне забезпечення наділити ШІ світоглядними позиціями, ціннісним баченням, моральними і політичними поглядами, ментально-цивілізаційними установками та іншими чеснотами, притаманними людині»? Питання риторичне.

Продовжуючи сказане, слід звернути увагу на ще одну особливість судового нормозастосування, а саме – як відбувається судовий процес на практиці. За певними винятками, судовий процес – це відкрите для публіки дійство, де наочно змагаються два конкуруючі між собою погляди на одну реальність: будь-то позивач і відповідач у цивільному чи адміністративному процесі, будь-то обвинувач і захисник у кримінальному. Кожна зі сторін намагається довести свою правоту, залучити суддю, присяжних (якщо такі є), публіку на свій бік. Змусити повірити у свою версію реальності. При цьому сторони спираються на різноманітні прийоми аргументації. Не всі з них є раціональними, на кшталт науково доведених фактів. Не всі аргументи спираються на букву абстрактної юридичної норми. Більшість прийомів відноситься до світу творчості та мистецтва: риторичні аргументи, апеляції до авторитетів, звернення до моралі, справедливості, милосердя тощо. Все це у сукупності має переконати суддю у правильності чи правності позиції сторони.

Фактично в цьому процесі, як влучно зауважує М. Мелкевик, вирішується питання про право на практиці – у реальному світі, з людьми з плоті і крові. У підсумку цей процес являє собою завершення суперечки, яка вирішується процедурним, дискурсивним, аргументованим, діалектичним шляхом через

відповідне судове рішення. За твердженням ученого, сутністю права в такому разі є уявлення про право учасників практичної суперечки, суддів, адвокатів, прокурорів. Таке уявлення трансформується під час дискурсу в практичне рішення, яке в підсумку і стає правом. Від гарної чи поганої роботи юристів із тлумачення та інтерпретації права залежатиме, яке право утвориться [8, с. 149].

Із зазначеного висновується надскладне завдання для ШІ, яке виходить далеко за межі вибору та прочитання абстрактної юридичної норми. Це завдання з усвідомлення, розуміння, а ще точніше – відчуття права. До цього треба додати, що програмне забезпечення для ШІ розробляється за допомогою алгоритмів і математичної логіки. Право ж, як соціальне явище, як регулятор суспільних відносин, як нормативна структура, не є виключно раціональною категорією. Воно також позараціональне явище, яке утворюють, зокрема: «фрагменти правової дійсності, які на цій стадії розвитку є інтелектуально не пізнаними, алогічними; незаплановані (побічні) чи непередбачені результати людської діяльності в галузі права; дія сфери передсвідомого та безсвідомого, які протистоять свідомості як засобу існування опосередкованого знання» [9, с. 4].

Сказане ще раз підтверджує тезу, що право не пізнається виключно раціональними (науковими) методами. Право досягається і іншими світоглядними способами, на кшталт мистецтва, моралі та релігії.

На цьому етапі розвитку технологій програмування ШІ законодавець, принаймні в Україні, вже визначився щодо його здібностей у галузі мистецтва. Ідеться про відносно нову, від 2022 року, редакцію Закону України «Про авторські і суміжні права». Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього нормативного акту автором може бути тільки фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір. Результати ж діяльності ШІ віднесені до прав особливого роду *sui generis* і стосуються неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою. Особисті немайнові права в цьому випадку не виникають, а майнові права *sui generis* належать розробнику (власнику) відповідної комп'ютерної програми (ст. 33) [10].

Основним поясненням такого підходу є не так відсутність індивідуальної суб'єктності ШІ, на кшталт людської, як вади його творчих або ж мистецьких здібностей. Штучні алгоритми не можуть відтворити процес діяльності митця, з його індивідуальним внутрішнім світом, «муками творчості», натхненням, осяяннями, терзаннями, переживаннями тощо. ШІ може тільки генерувати продукт на підставі закладеної ззовні програми, яка написана людиною. Ба більше, ШІ не має переживань щодо того, що він робить. За влучним зауваженням А. Штефана: «ШІ не відчуває якогось ставлення до об'єктів, які ним генеруються, і не прагне виразити що-небудь у своєму творінні. Навіть якщо у майбутньому буде розроблено ШІ, що буде здатним самостійно прийняти рішення про створення певного об'єкта і робити щось, не передбачене його програмними кодами, він залишатиметься комп'ютерною програмою, яка хоч і матиме більше властивостей і вищий ступінь автономії, однак продовжуватиме приймати рішення на основі технічних розрахунків» [11].

Із зазначеного впливають запитання: чи можна уявити суддю, який не має ніяких внутрішніх переживань щодо справи, сторін, які в ній беруть участь, а також кінцевого рішення у справі? Відповідно, чи можуть сторони довірити розгляд справи, яка для когось може бути питанням «життя чи смерті» комп'ютерному алгоритму?

Повертаючись до процесу нормозастосування, слід сказати про ще один виклик, який виникає перед суб'єктом владних повноважень на етапі вибору юридичної норми відповідно до встановлених фактичних обставин. Ідеться про випадки, коли відповідна юридична норма відсутня, або цієї норми взагалі немає, або суспільні відносини настільки змінилися, що існуюча норма перестала їм відповідати. Це зумовлено тим, що реальне життя багатогранне і динамічне, а суспільні відносини швидко виникають і змінюються. У результаті цього нормотворчий процес, спрямований у невизначене майбутнє, не спроможний охопити всі можливі трансформації *правовідносин*. Крім того, нормотворець не завжди встигає своєчасно вносити зміни в нормативні акти, аби вони відповідали новим обставинам. На практиці трапляється, що необхідна норма формально існує, однак її зміст не повністю охоплює казус, який слід вирішити. І в першому, і в другому випадку йтиметься про наявність прогалини (лакуни) в нормативних актах. Інакше кажучи, прогалини в нормативних актах – це відсутність або неповнота нормативного регулювання життєвої ситуації, яка потребує юридичного вирішення.

Чи зумовлює факт виявлення прогалини в нормативному акті зупинення процесу вирішення справи? Відповідь на це запитання залежить від конкретного життєвого випадку і компетенції владного суб'єкта. Слід нагадати, що на відміну від нормативних актів, саме право не містить прогалин, воно ніколи не є неповним або невизначеним. Правова матерія охоплює всі відносини, які потребують правового регулювання, використовуючи для цього різноманітні правові інструменти: правові цінності, правові принципи, правову доктрину, правову практику тощо.

При цьому існує достатня кількість суспільних відносин, які не тільки не регулюються правом, а й не потребують правового впливу. Такі відносини достатньо врегульовані іншими соціальними регуляторами: мораллю, звичаями, релігійними чи корпоративними нормами тощо. Відповідно, владному суб'єкту немає потреби долати прогалину для регулювання саме таких відносин. Але у випадках, які стосуються безпосередньо захисту прав і свобод людини, саме зазначені властивості права, його еластичність, надають можливість віднайти спосіб для подолання прогалини в нормативному акті за умови наявності у владного суб'єкта відповідних повноважень.

Ідеться про те, що одним із проявів правового принципу законності як вимоги до актуалізації юридичних норм є обов'язок для державних органів та їхніх посадових осіб діяти на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачений законами та Конституцією. Те саме стосується всіх владних суб'єктів, які виконують публічні функції. Отже, якщо владний суб'єкт стикається з відсутністю в законі повноважень, підстав або способів своєї діяльності в певній ситуації, вчиняти дії на власний розсуд він не має права. Як мінімум доти, доки нормотворець не усуне (заповнить) прогалину в нормативному акті, сформулювавши відповідну норму. ІІІ повинен без особливих проблем ідентифікувати подібну ситуацію. Відповідно, процес нормозастосування на цьому етапі буде зупинено. Зацікавлена особа у вказаному процесі отримує негативну відповідь. Але це не означає, що ситуацію не можна вирішити. Ми вже говорили, що право не терпить порожнечі. Принаймні такий владний суб'єкт, як суд має повноваження для подолання існуючої прогалини. Зазначене впливає з фундаментального правового принципу: нікому не може бути відмовлено в правосудді на підставі відсутності або неясності норми. Задля досягнення цієї мети суди використовують один із двох способів: аналогію закону або аналогію права.

Можливість застосування норм за аналогією також закріплена низкою нормативних актів – Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України – та опосередковано допускається низкою інших нормативних актів.

Таким чином, подолання прогалини в нормативному акті за допомогою аналогії закону полягає у можливості актуалізації юридичної норми, яка регулює подібні за змістом суспільні відносини, для вирішення казусу (життєвої ситуації). У такому випадку суд повинен знайти аргументи, які б переконливо свідчили як про схожість відносин, так і про те, що норма, якою пропонується їх врегулювати, здатна це зробити, не змінюючи мети правового регулювання. Безпосередньо пошук необхідної норми відбувається спочатку в самому нормативному акті, де виявлена прогалина, потім в актах тієї ж галузі права, у разі відсутності – в інших подібних галузях права.

У випадках, якщо пошук аналогічної норми, яка регулює подібні відносини, не дав результату, подолати прогалину в нормативному акті можливо за допомогою іншого способу – аналогії права. Вона дає змогу актуалізувати до суспільних відносин, не врегульованих нормативними актами, загальні принципи права.

У законодавстві, зокрема в кодексах, які згадувалися раніше, цей спосіб подолання прогалин знайшов різне текстуальне закріплення. Здебільшого воно зорієнтоване на пошук аналогії права в загальних засадах відповідної галузі, законодавства чи права загалом. Із погляду як правової доктрини, так і практики, термін «засади» необхідно тлумачити в сенсі «принципи». Ба більше, навіть якщо уявити, що законодавець не закріпив би дозвіл шукати аналогію права в його загальних засадах законодавства, правова практика все одно йшла б шляхом необхідності вирішення спірних ситуацій (за відсутності юридичної норми) через актуалізацію правових принципів, як тих, що відображені в законодавстві, так і тих, що не знайшли свого нормативного закріплення. Це пов'язано з їхньою

онтологічною природою та роллю принципів у правовому регулюванні, зокрема й для вирішення практичних ситуацій. Саме в таких випадках принципи права «опредмечуються», знаходячи своє конкретне вираження, відбиваючи існуючі на цей момент у суспільстві уявлення про справедливість, рівність, свободу й інші ідеали і цінності, зокрема й позаправові [3, с. 420].

Тому, незважаючи на текстуальні відмінності закріплення, суть аналогії права єдина – актуалізація принципу права для відносин, які не врегульовані ні прямо, ні опосередковано юридичною нормою. На практиці таке завдання вирішується через формулювання владним суб'єктом (судом) правила, яке б відповідало принципам права та справедливо розв'язувало життєву ситуацію, не врегульовану жодною юридичною нормою (правосуддя).

Частково сутність вказаного повноваження суду демонструє ст. 1 Швейцарського цивільного кодексу: «У випадках, коли жодне положення у вигляді закону не можна застосувати, суд має вирішити справу на підставі звичаєвого права, а якщо його немає, то на підставі правила, яке він сам установив би, якби був законодавцем. При цьому суд дотримується встановленої доктрини та прецедентного права» [12].

На основі зазначеного можна зробити проміжний висновок: цілком вірогідно розробити комп'ютерний алгоритм пошуку юридичної норми, яка б регулювала однорідні правові відносини, цілком можливо припустити вдалий пошук принципів права (аналогія права). Утім, досить складно уявити процес формулювання, або ж «опредмечування» принципу, про що вже йшлося, в якому знаходять своє конкретне вираження, відбиваються існуючі на цей момент у суспільстві уявлення про справедливість, рівність, свободу й інші ідеали і цінності, зокрема й позаправові. І зовсім неможливо уявити процес, на який вказує ст. 1 Швейцарського цивільного кодексу, а саме створення ШІ правила, яке він сам установив би, якби був законодавцем. Останнє стосується цілого напрямку діяльності суду, досить неоднозначного за своїм змістом у різні історичні епохи, який відомий під назвою судово правотворчість [13].

Завершальною стадією процесу нормозастосування є ухвалення рішення у справі. Основними якісними ознаками такого рішення є його аргументованість і справедливість. Під справедливістю ми розуміємо фундаментальну цінність і сутнісну властивість права, без якої воно перетворюється у свою протилежність [14, с.100].

Владний суб'єкт на підставі всебічної оцінки фактичних обставин, спираючись на вибрану юридичну норму, ухвалює аргументоване, справедливе рішення. Особливої уваги на цьому завершальному етапі заслуговує ознака аргументованості. Залежно від складності справи аргументованість, а точніше її обсяг, може суттєво відрізнятися. Є справи, де взагалі немає вимоги письмової аргументації рішення. Процес оцінки обставин, вибору норми й ухвалення рішення триває секунди (так звані конклюдентні і вербальні нормозастосовні акти). В інших випадках процес триває роками, а аргументація займає десятки сторінок тексту. Найбільш виразно вона проявляється у судових рішеннях. Для обґрунтування справедливого рішення у справі суд застосовує різноманітні моделі аргументації та наводить різні правові аргументи, які не обмежуються лише юридичними нормами. Суд у своїх аргументах спирається на джерела права: правові цінності, принципи права, догму права, судову практику тощо.

Судді також можуть використати і позаправові аргументи. Ба більше, як влучно зазначив М. Новак, у складних справах закони не повинні перешкоджати суддям покладатись на власні інтуїтивні аргументи, коли рішення необхідно ухвалювати на їхній розсуд. Геніальність творчості значною мірою залежить від інтуїції, і це справедливо для суддівської творчості [15, с. 640].

Окрім того, залежно від складності справи в процесі аргументації, на думку Р. Алексі, відбувається зважування принципів, прав людини, інтересів [15, с. 632].

Інакше кажучи, процес аргументування під час здійснення нормозастосування у складних справах може бути надскладним інтелектуальним процесом. Уявити виконання його за допомогою цифрових алгоритмів, притаманних ШІ, вкрай важко. Перешкодами для цього будуть як вказані інтелектуальні виклики, які складно імітувати, так і неможливість передбачити наперед ступінь мінливості або ж динамізму відносин, які вимагатимуть нормозастосовного рішення.

Більш глибоку думку щодо судового нормозастосування за допомогою ШІ висловив М. Козюбра: «Жодні “розумні роботи” й автоматизовані системи не спроможні забезпечити справедливість судового рішення. Адже справедливість, як зазначалося раніше, досягається не тільки, а іноді й не стільки завдяки

логіці й раціоналізації, скільки на основі врахування індивідуальних, часто унікальних для кожної справи обставин та її персоніфікації до конкретних осіб, важливе (іноді визначальне) значення в яких належить чуттєвому сприйняттю. Воно ж доступне лише людям з відповідним життєвим і професійним досвідом, розвинутою інтуїцією та іншими властивостями, об'єднаними загальною назвою – “суддівська мудрість”» [3, с. 372].

Потенційні критики вказаного підходу щодо неможливості ШІ повністю замінити суддю – людину можуть заперечити, посилаючись на перспективи досягнень у сфері новітніх ШІ. Принаймні на черзі створення так званого супер-ШІ, який імітує (моделює) повну множину когнітивних функцій людини, включаючи емоції, розуміння, усвідомлення та самоусвідомлення еквівалентних відповідним когнітивним функціям людини [2, с. 74].

Проте сьогодні науковці доходять висновку, що навіть з огляду на суто математичні причини створення ШІ, здатного дорівнювати чи перевищувати людський, є **неможливим**. Оскільки людський інтелект – це здатність, яка забезпечується роботою складних динамічних систем – людського мозку та центральної нервової системи. Системи такого типу неможливо змоделювати математично таким чином, щоб вони могли працювати всередині комп'ютера [2, с. 30].

Утім, наведені висновки не спростовують можливості застосування ШІ в інших випадках нормозастосування, включно з судовим процесом, на етапах, які передують ухваленню рішення. Про це вже зазначалося. Проте і ці можливості потребують дуже обміркованого й обережного застосування. У пропозиціях до Європейського закону про ШІ (*Artificial Intelligence Act*), прямо вказується на існуючі перестороги: «Певні системи штучного інтелекту, призначені для здійснення правосуддя та демократичних процесів, слід класифікувати як високоризикові, враховуючи їхній потенційно значний вплив на демократію, верховенство права, особисті свободи, а також право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд. Зокрема, для усунення ризиків потенційної упередженості, помилок та непрозорості доцільно кваліфікувати як високоризикові системи штучного інтелекту, призначені для допомоги судовим органам у дослідженні та тлумаченні фактів і закону, а також у застосуванні закону до конкретного набору фактів» (п. 40) [1].

Наголос у наведеному фрагменті слід зробити на двох аспектах. Перший – визнання потенційної небезпеки ШІ у сфері правосуддя для демократії та верховенства права. Другий випливає із першого: цільове призначення ШІ в системі правосуддя слід обмежувати, на думку європейського законодавця, тільки допоміжною функцією в дослідженні, тлумаченні фактів та застосуванні закону. Ідеться про ухвалення рішення безпосередньо ШІ. Хоча причини побоювань щодо застосування ШІ у сфері правосуддя зазвичай зводяться до ризиків упередженості, помилок і непрозорості, слід визнати, що їх набагато більше. Наведені вище міркування щодо інтелектуальних процесів, які здійснюються суддею під час ухвалення рішення у справі, дають можливість визначити головну пересторогу, а саме: високу вірогідність ухвалення ШІ несправедливого рішення.

Факт того, що для функціонування таких високоризикових систем зазначений регламент Європейського Союзу рекомендує здійснення певного переліку дій і застережень, які стосуються їх прозорості, передбачуваності, контрольованості, можливості оскарження тощо, лише підтверджує слушність зазначених пересторог.

Ми не повинні забувати, що ШІ програмує людина, із власним світоглядом і цінностями, з усіма властивими людині чеснотами і вадами, які також можуть відбитися у машинному коді. Сьогодні нескладно уявити, що ШІ дійсно може «запам'ятати» всі чинні юридичні норми та існуючу практику їх застосування. Утім, чи здатен він досягнути всі існуючі на сьогодні підходи до праворозуміння та нагромаджені людством правові цінності? Чи може ШІ вибрати єдине правильне рішення не тільки логічно, а й інтуїтивно, з урахуванням простору і часу, постійної динаміки змінюваних суспільних відносин? Чи «розуміє» комп'ютерний код, яке рішення є не тільки раціональним, а й справедливим? А чи здатен він на милосердя? Мабуть, це риторичні запитання. Однак вони демонструють глибину проблематики та високу ризикованість подібних систем для захисту прав людини, як мінімум, у сфері правосуддя.

Неризикованими системами ШІ в Європейському Союзі вважаються тільки ті, які призначені для суто допоміжної адміністративної діяльності, яка не впливає на фактичне здійснення правосуддя в окремих справах, такої як анонімізація або псевдонімізація судових рішень, документів або даних, спілкування між персоналом, адміністративні завдання або розподіл ресурсів [1].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість зробити наступні висновки:

1. На сьогодні математично змоделювати роботу людського мозку та центральної нервової системи неможливо. Не на часі вважати ШІ придатним до емпатії, сумління, вагань, творчих переживань, інтуїції та інших суто людських якостей. Сьогодні ШІ слід сприймати як високорозвинену технологію з програмним забезпеченням, яке здатним генерувати результати, визначені людиною.

2. На тих чи інших стадіях, залежно від рівня складності справи, ШІ як допоміжний інструмент може бути корисним і доцільним у процесі нормозастосування різними владними суб'єктами. Ознаки та категорії справ, за якими можна рекомендувати ухвалення безпосереднього рішення за допомогою ШІ, потребують окремого дослідження та визначення. Водночас за будь-яких обставин такі справи не можуть виключати можливості ухвалення остаточного рішення людиною.

3. Людина має знати, що рішення у її справі ухвалюються за допомогою ШІ. Вона повинна мати можливість оскаржити рішення, ухвалене за допомогою ШІ. Відповідна скарга на рішення, ухвалене за допомогою ШІ, має бути розглянута людиною.

4. У судових процесах на стадії оцінки фактичних обставин справи, пошуку відповідної юридичної норми та аргументів допустиме застосування ШІ як допоміжного інструменту. Сам судовий процес, принаймні його стадії, які передбачають відкриті слухання, оцінку доказів, виступи сторін, ухвалення рішення мають бути суто «людськими». Цю частину судового процесу повинен проводити суддя – людина. І тільки він має право ухвалити остаточне рішення у справі.

Подяки Немає.

Фінансування. Автор заявляє про відсутність фінансової підтримки для проведення досліджень, авторства або публікації цієї статті.

Внесок автора: Автор підтверджує свою виключну відповідальність за цю роботу. Автор схвалює цю роботу і бере на себе відповідальність за її цілісність.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0206> (Дата звернення: 12. 08.2025)
2. Баранов О. (2025). Штучний інтелект і система права: монографія. Київ.
3. Козюбра М. (2024). Практична філософія права. Київ: Дух і Літера. 496 с.
4. Загальна теорія права. (2026). За ред. М. Козюбри. Київ.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення: 12. 08.2025).
6. Скаун О. Ф. (2001). Теорія держави і права Пер. з рос. Харків: Консум. 656 с.
7. Дудаш Т. І. (2010). Праворозуміння крізь призму герменевтики. Львів: Край. 248 с.
8. Мелкевик Б. (2015). Юридическая практика в зеркале философии права. Санкт-Петербург: Алеф-Пресс. 288 с.
9. Лихолат І. П. (2001). Рациональное та позарациональное в праве (на материалах законотворчества) (Автореф. дис. ... канд. юрид. наук). Київ, 2001. 19 с.

10. Про авторські і суміжні права: Закон України від 01.12.2022. № 2811-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n461> (Дата звернення: 12. 08.2025).
11. Штефан А. (2023). Об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (штучним інтелектом) без безпосередньої участі людини: перший світовий досвід правової охорони. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. № 1–2. С. 75–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2023_1-2_9 (Дата звернення: 12. 08.2025).
12. Ein Fehler ist aufgetreten. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_2 (Дата звернення: 12.09.2025).
13. Шевчук С. (2010). Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат. 640 с.
14. Цельєв О. (2020). Протиріччя між державою і правом: сутнісний аспект. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 5.
15. Дудаш Т. (2024). Правова аргументація: загальна характеристика. Львів. 744 с.

REFERENCES

1. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0206> (Accessed: 12. 08.2025).
2. Baranov, O. (2025). *Artificial Intelligence and the System of Law*: Monograph. Kyiv. [In Ukrainian].
3. Kozyubra, M. (2024). *Practical Philosophy of Law*. Kyiv: Spirit and Letter. 496 p. [In Ukrainian].
4. *General Theory of Law*. (2026). Edited by M. Kozyubra. Kyiv. [In Ukrainian].
5. *Civil Procedure Code of Ukraine*: Law of Ukraine of 18.03.2004. No 1618-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed: 12.09.2025). [In Ukrainian].
6. Skakun, O. F. (2001). *Theory of State and Law*. Translated from Russian. Kharkiv: Konsum. 656 p. [In Ukrainian].
7. Dudash, T. I. (2010). *Legal Understanding through the Prism of Hermeneutics*. Lviv: Kray. 248 p. [In Ukrainian].
8. Melkevych, B. (2015). *Legal Practice in the Mirror of the Philosophy of Law*. St. Petersburg: Alef-Press. 288 p. [In Ukrainian].
9. Likholat I. P. (2001). *Rational and Non-Rational in Law (Based on Law-Making Materials)* (Author's Dissertation ... Candidate of Law). Kyiv, 2001. 19 p. [In Ukrainian].
10. *On Copyright and Related Rights*: The Law of Ukraine of 01.12.2022. No 2811-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n461> (Accessed: 12. 08.2025). [In Ukrainian].
11. Stefan, A. (2023). *Objects generated by a computer program (artificial intelligence) without direct human participation: the first world experience of legal protection*. Theory and practice of intellectual property. No 1–2. P. 75–85. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2023_1-2_9 (Accessed: 12.09.2025). [In Ukrainian].
12. Ein Fehler ist aufgetreten. Retrieved from: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_2 (Accessed: 12. 08.2025).
13. Shevchuk, S. (2010). *Judicial lawmaking: world experience and prospects in Ukraine*. Kyiv: Abstract. 640 p. [In Ukrainian].
14. Tseliev, O. (2020). *Contradiction between state and law: essential aspect*. Scientific notes of NaUKMA. Vol. 5. [In Ukrainian].
15. Dudash, T. (2024). *Legal argumentation: general characteristics*. Lviv. 744 p. [In Ukrainian].

Отримано: 20.08.2025

Прорецензовано: 19.09.2025

Схвалено до друку: 29.09.2025

Опубліковано (онлайн): 12.12.2025

Надруковано: 26.12.2025

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PROCESS OF REGULATION:
PRO AND CONTRA**

The paper is devoted to the topic of practical application of the potential capabilities of artificial intelligence in jurisprudence, in particular in the process of applying legal norms by public authorities. The analysis focuses on cases when there is a need for norm application, as well as on the stages of the law-application process. By disclosing the content of this process, the expediency of using the capabilities of artificial intelligence is examined. A general hypothesis is argued regarding the expediency of applying artificial intelligence only at certain stages of the law-application process. This conclusion is based on a comparison of the known capabilities of artificial intelligence with the tasks performed by any law-applier. For example, in the course of collecting and analyzing factual data in a case, or in selecting a legal norm and making a decision.

The conclusion is substantiated that the capabilities of artificial intelligence are not identical to the cognitive abilities of a human being. This drawback becomes an obstacle in solving complex cases, where, in addition to rational modes of thinking, purely human skills are required. Above all, these include the sense of justice, intuition, concern for the fate of an individual, and so forth. Problems may also arise in cases requiring the filling of gaps in normative regulation, the construction of law, or the perception of a legal norm in accordance with the space and time of its application. However, it is concluded that the use of artificial intelligence in adopting law-application decisions is possible in certain uncomplicated cases. Likewise, artificial intelligence may be useful for the evaluation of factual circumstances and the search for relevant norms, precedents, and the like in various law-application processes, including judicial ones. At the same time, a potential danger is noted in the direct use of artificial intelligence for making decisions in court cases. It is concluded that there is a necessity to search for criteria by which categories of cases may be identified where decisions could reasonably be made with the help of artificial intelligence. Nevertheless, a human must always be informed of who makes the decision and must have the possibility to appeal it.

Keywords: evaluation of factual circumstances of a case, legal norm, interpretation, argumentation, case decision.